

PAVEL ČTRNÁCT, JAROSLAV MARYÁŠ

VÝVOJ OBYVATELSTVA ČSSR V LETECH 1961—1980

P. Čtrnáct, J. Maryáš: *The Growth of Population in Czechoslovakia from 1961 to 1980*. Sborník ČSGS 93, 3, p. 162—168 [1988]. — The paper treats of the increase in the number of inhabitants and their territorial distribution from 1961 to 1980. It describes general trends as well as regional differences.

Vývoj celkového počtu obyvatel a jeho teritoriálního rozmístění je jednou z nejobecnějších, ale zároveň velmi důležitých charakteristik. Odráží vzájemné působení přirozeného pohybu (porodnost, úmrtnost) a migrací obyvatelstva, a to jak v čase, tak i v regionálním měřítku. Poznání základních vývojových trendů těchto procesů je nezbytné pro plánování a řízení naší společnosti v řadě oborů a odvětví výroby i ve společenské sféře.

Údajovou základnu pro studium změn počtu a rozmístění obyvatelstva tvoří výsledky sčítání lidu. Jejich desetiletý krok umožňuje postihnout globální trendy a abstrahovat od krátkodobých výkyvů. Od sčítání 1961 se data týkají tzv. bydlícího obyvatelstva, tj. souborů osob hlášených v určité územní jednotce k trvalému pobytu bez ohledu na místo jejich skutečného pobytu v rozhodném okamžiku sčítání.

Důležitým metodickým aspektem je zajištění srovnatelnosti údajů eliminací vlivu územních změn přepočty. V průběhu sledovaného období došlo k řadě meziokresních územních změn, zejména k rozsáhlé územní reorganizaci v SSR v roce 1968. Proběhlo i několik vln slučování obcí, některé obce zanikly zatopením území přehradními nádržemi nebo musely ustoupit povrchové těžbě uhlí. Přitom integrace obcí probíhala značně diferencovaně, v ČSR rychleji než v SSR. Počet obcí ČSSR se za dvacet let snížil o více než třetinu. Všechny údaje na mapě i v tabulkách jsou přepočteny na územní stav k 1. 11. 1980.

V poválečném období a v padesátých letech proběhly při relativně vysokém tempu přirozeného přírůstku dalekosáhlé změny v rozmístění obyvatelstva vlivem organizovaných migrací velkého rozsahu. Na dosídlování českého pohraničí i na rozvoji Ostravska se významnou měrou podílelo i obyvatelstvo Slovenska. V tomto srovnání byl vývoj rozmístění obyvatelstva v šedesátých a sedmdesátých letech klidnější, určovaný především regionální diferenciací přirozeného přírůstku obyvatelstva, projevilo se z dlouhodobého hlediska slábnutí vlivu stěhování na územní redistribuci obyvatelstva v měřítku krajů a okresů. Přesto se jedná o období se dvěma rozdílnými vývojovými fázemi, které je nutno odlišit.

Tab. č. 1 — Vývoj počtu obcí a průměrného počtu obyvatel bydlících na jednu obec v letech 1961—1980 podle republik a krajů

Republika, kraj	Počet obcí			Průměrný počet bydlících obyvatel		
	1961	1970	1980	1961	1970	1980
Č S S R	11 963	10 602	7 503	1 149	1 353	2 037
Č S R	8 726	7 511	4 778	1 097	1 306	2 154
S S R	3 237	3 091	2 725	1 289	1 468	1 832
Hl. m. Praha	54	31	1	x	x	x
Středočeský	1 515	1 305	816	754	866	1 411
Jihočeský	1 274	916	403	510	712	1 710
Západočeský	966	797	394	858	1 065	2 233
Severočeský	803	702	452	1 353	1 569	2 582
Východočeský	1 465	1 287	959	818	934	1 302
Jihomoravský	1 692	1 591	1 310	1 123	1 216	1 558
Severomoravský	957	882	443	1 705	2 039	4 363
Hl. m. SSR Bratislava	8	8	1	x	x	x
Západoslovenský	911	879	737	1 645	1 796	2 283
Středoslovenský	1 110	1 057	874	1 172	1 326	1 744
Východoslovenský	1 208	1 147	1 113	921	1 090	1 260

Léta 1961—1970 představovala období prozatím nejnižší poválečné úrovně přirozené reprodukce. Zvláště v ČSR byly přírůstky minimální a v řadě oblastí se projevil depopulační tendence. Proto i při stálém mírném poklesu intenzity migrace mělo v ČSR stěhování významný vliv na změny rozmístění obyvatelstva. Na Slovensku se přes určitý pokles udržovala poměrně příznivá úroveň porodnosti a rozdíly mezi oběma republikami v úrovni reprodukce vzrostly. Na zvýšení celkových přírůstků obyvatelstva na Slovensku působilo i snižování pasivního salda stěhování s ČSR, umožněné intenzivní socialistickou industrializací a rychlou urbanizací SSR.

V sedmdesátých letech došlo kumulací vlivu příznivé demografické situace (vyšší počty žen ve věku nejvyšší plodnosti) a zlepšení populačního klimatu významně stimulovaného přijatými sociálními opatřeními k oživení reprodukce. Tato „vlna“ se projevila v kratším časovém úseku, ale s relativně vyšší intenzitou v ČSR. V SSR se z vyššího základu úroveň reprodukce zvýšila sice méně, ale období příznivého populačního vývoje trvalo prakticky až do konce desetiletí. Charakteristické přitom bylo, že zejména v ČSR došlo dočasně ke zmenšení regionálních rozdílů v plodnosti žen. Výše přirozeného přírůstku tedy byla nejvýznamněji v jednotlivých krajích a okresech ovlivněna aktuální věkovou skladbou obyvatelstva. Význam mezikrajské a meziokresní migrace pro změny v rozmístění obyvatelstva se v tomto období přechodně snížil, naproti tomu vzrostla intenzita pohybu z venkova do měst, podporovaná zvýšením bytové výstavby. Zrychlilo se tedy tempo koncentrace obyvatelstva.

V celém období 1961—1980 přibývalo obyvatelstva v SSR více než dvakrát rychleji než v ČSR (celkový přírůstek 19,6 resp. 7,5 %), takže přírůstek slovenské populace byl vyšší i v absolutním vyjádření (918 tisíc, v ČSR 720 tisíc). Z krajů měl — nepočítáme-li extrém slovenského hlavního města — relativně nejvyšší celkový přírůstek Východoslo-

Tab. č. 2 — Vývoj obyvatelstva v letech 1961—1980 podle republik, krajů a typu obce

Republika kraj, typ obce	Počet obcí (1980)	Počet obyvatel			Přírůstek 1961—1980	
		1961	1970	1980	absolutně	v %
Č S S R	7 503	13 745 577	14 344 987	15 283 095	1 537 518	11,2
města	490	7 310 880	8 152 486	9 389 812	2 078 932	28,4
ostatní obce	7 013	6 434 697	6 192 501	5 893 283	—541 414	—8,4
Č S R	4 778	9 571 531	9 807 697	10 291 927	720 396	7,5
města	345	5 634 576	6 133 797	6 795 612	1 161 036	20,6
ostatní obce	4 433	3 936 955	3 673 900	3 496 315	—440 640	—11,2
S S R	2 725	4 174 046	4 537 290	4 991 168	817 122	19,6
města	145	1 676 304	2 018 689	2 594 200	917 896	54,8
ostatní obce	2 580	2 497 742	2 518 601	2 396 968	—100 774	—4,0
Hl. m. Praha	1	1 132 936	1 140 795	1 182 186	49 250	4,3
Středočeský	816	1 142 350	1 129 546	1 151 265	8 915	0,8
Jihočeský	403	649 518	651 993	689 229	39 711	6,1
Západočeský	394	828 784	848 624	879 925	51 141	6,2
Severočeský	452	1 086 424	1 101 757	1 167 231	80 807	7,4
Východočeský	959	1 199 075	1 201 450	1 248 486	49 391	4,1
Jihomoravský	1 310	1 900 865	1 934 706	2 040 903	140 038	7,4
Severomorav.	443	1 631 579	1 798 826	1 932 722	301 143	18,5
Hl. m. SSR Brat.	1	260 962	305 932	380 259	119 297	45,7
Západosloven.	737	1 499 183	1 578 994	1 683 891	184 702	12,3
Středosloven.	874	1 301 011	1 401 655	1 524 766	223 755	17,2
Východosloven.	1 113	1 112 884	1 250 700	1 402 252	289 368	26,0

venský kraj se stabilně vysokými přirozenými přírůstky a snižujícím se pasivním migračním saldem. Po něm následoval Severomoravský kraj s nejvyšší mírou přirozeného přírůstku v ČSR a po většinu období s migračními zisky, a kraj Středoslovenský, kde rovněž došlo ke snížení migračních ztrát. Všechny kraje ČSR kromě Severomoravského měly podprůměrné celkové přírůstky, zvláště pak ve Východočeském kraji a v hlavním městě Praze. Počet obyvatel ve Středočeském kraji stagnoval.

V měřítku okresů byla diferenciací celkového přírůstku obyvatelstva značně vyšší. Nejvyšších přírůstků dosáhly okresy Poprad (35,7 %), Kráľovná (34,3 %) a Martin (32,0 %), nepočítáme-li přírůstky velkoměst Košic (108,7 %) a Bratislavy (45,7 %). Dalších 13 okresů a město Ostrava mělo dvacetileté přírůstky v rozmezí 20 až 30 procent, z toho pouze okresy Sokolov, Chomutov a Frýdek-Místek ležely v ČSR. Na druhé straně u 19 okresů ČSR bylo v roce 1980 sečteno méně obyvatel než v roce 1961. Nejvyšší úbytky byly zaznamenány v okresech Plzeň-jih (—8,6 %), Nymburk (—7,7 %), Jičín (—6,3 %) a Klatovy (—6,9 %). V SSR nebyl naproti tomu ani jediný okres s úbytkem obyvatel; nejnižších přírůstků dosáhly okresy Veľký Krtíš (0,6 %), Levice (1,0 %), Rimavská Sobota (1,3 %) a Lučenec (1,5 %). V ČSR byly tedy nejvyšší přírůstky zjištěny v některých pohraničních okresech s mladou věkovou strukturou a v okresech s významnou imigrací. Území s populačními úbytky tvoří v ČSR charakteristický souvislý pás od jihozápadu (Kla-

tovy) přes Plzeňsko a střední Čechy na severovýchod (Semily, Jičín). V SSR závisely přírůstky především na úrovni přirozené reprodukce, a proto byly nejvyšší na středním, severním a východním Slovensku. Nižší reprodukce je charakteristická pro západní Slovensko a pro okresy lemuující maďarskou hranici.

Tab. č. 3 — Velikostní struktura obcí k 1. 11. 1980

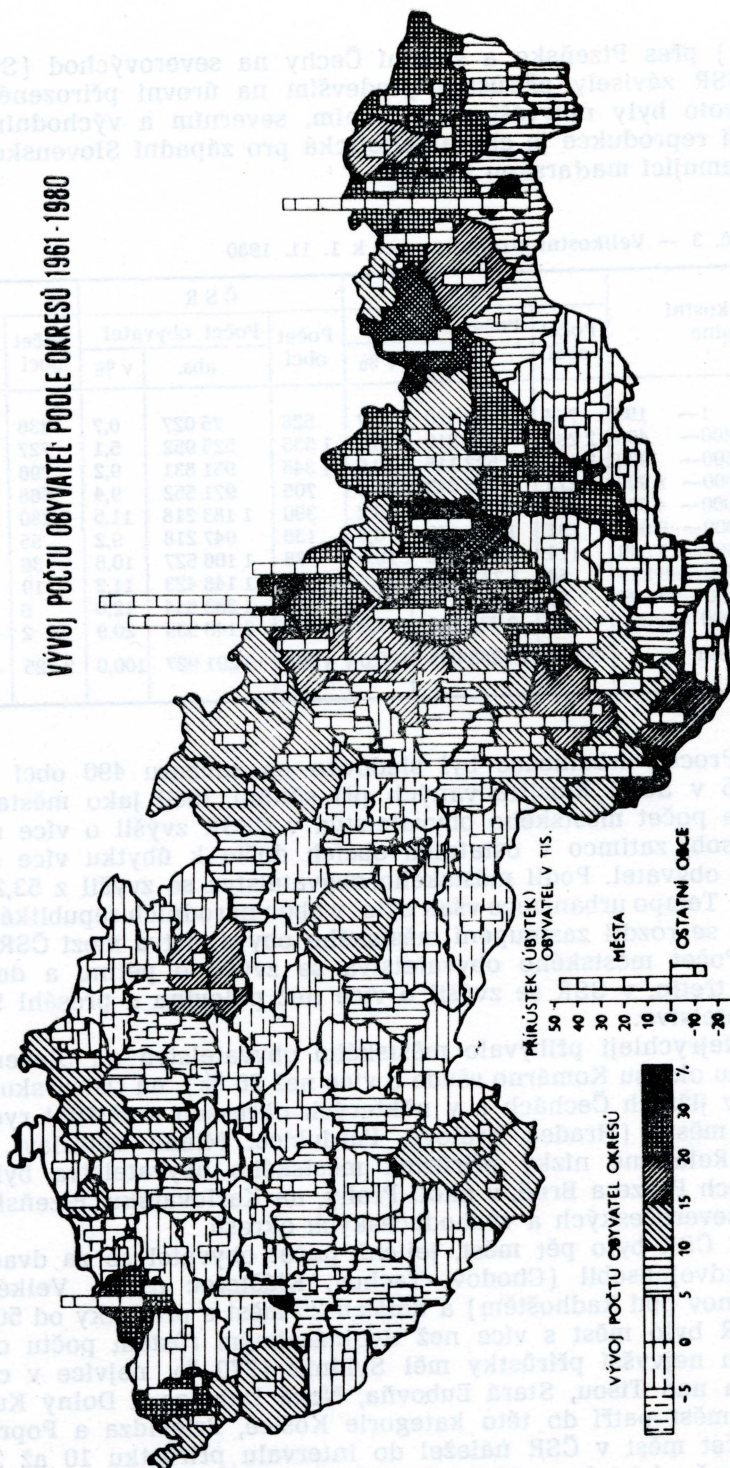
Velikostní skupina	Č S S R			Č S R			S S R		
	Počet obcí	Počet obyvatel		Počet obcí	Počet obyvatel		Počet obcí	Počet obyvatel	
		abs.	v %		abs.	v %		abs.	v %
1— 199	764	106 420	0,7	528	75 027	0,7	236	31 393	0,6
200— 499	2 262	777 219	5,1	1 535	525 952	5,1	727	251 267	5,0
500— 999	2 141	1 522 115	10,0	1 345	951 831	9,2	796	570 284	11,4
1 000— 1 999	1 273	1 775 843	11,6	705	971 552	9,4	568	804 291	16,2
2 000— 4 999	670	2 013 952	13,2	390	1 183 218	11,5	280	830 734	16,6
5 000— 9 999	191	1 321 478	8,6	136	947 218	9,2	55	374 260	7,5
10 000—19 999	114	1 652 186	10,8	78	1 106 527	10,8	36	545 659	10,9
20 000—49 999	58	1 731 245	11,3	39	1 148 423	11,2	19	582 822	11,7
50 000—99 999	23	1 651 475	10,8	17	1 233 644	12,0	6	417 831	8,4
100 000 a více	7	2 731 162	17,9	5	2 148 535	20,9	2	582 627	11,7
Celkem	7 503	15 283 095	100,0	4 778	10 291 927	100,0	2 725	4 991 168	100,0

Proces urbanizace byl sledován na souboru 490 obcí (345 v ČSR a 145 v SSR) klasifikovaných při sčítání 1980 jako města. Za dvacet let se počet městského obyvatelstva v ČSSR zvýšil o více než 2 milióny osob, zatímco v ostatních obcích došlo k úbytku více než půl miliónu obyvatel. Podíl městského obyvatelstva se zvýšil z 53,2 % na 61,4 proc. Tempo urbanizace však bylo v obou národních republikách rozdílné, takže se rozdíl zastoupení městského obyvatelstva mezi ČSR a SSR snížil. Počet městského obyvatelstva se zvýšil o pětinu a dosáhl podílu dvou třetin, v SSR se zvýšil o více než polovinu a přesáhl 50 % úhrnu obyvatelstva.

Nejrychleji přibývalo městského obyvatelstva na Slovensku (s výjimkou okresu Komárno všude o více než 30 %), na Ostravsku, Chomutovsku, v jižních Čechách a v některých okresech s většími rychle rostoucími městy (Hradec Králové, Pardubice, Mladá Boleslav, Česká Lípa aj.). Relativně nízký přírůstek městského obyvatelstva byl ve velkoměstech Praze a Brně, v okolí Prahy, na Karlovarsku, Plzeňsku a ve většině severočeských a východočeských okresů.

V ČSR bylo pět měst, jejichž počet obyvatel se za dvacet let více než zdvojnásobil (Chodov, Tachov, Klášterec n. O., Velké Opatovice a Rožnov pod Radhoštěm) a dalších 25 měst s přírůstky od 50 do 100 %. V SSR bylo měst s více než dvojnásobným růstem počtu obyvatel 18, z nich nejvyšší přírůstky měl Svidník (270 %, nejvíce v celé ČSSR), Čierna nad Tisou, Stará Ľubovňa, Nová Dubnica a Dolný Kubín. Z velkých měst patří do této kategorie Košice, Prievidza a Poprad. Největší počet měst v ČSR náležel do intervalu přírůstku 10 až 20 %, tedy relativně nízkých, v SSR byl nejfrekventovanější interval od 30 do 50 procent.

VÝVOJ POČTU OBYVATEL PODLE OKRESŮ 1961-1980

V obou republikách se vyskytla rovněž města, převážně malá, kde bylo v roce 1980 sečteno méně trvale bydlících obyvatel než v roce 1961.

V ČSR šlo celkem o 49 měst, z nichž v Jáchymově, Radnicích a Kouřimi došlo k poklesu o více než pětinu. Města Čáslav, Dubí, Nový Bydžov, Hronov a Lipník nad Bečvou poklesla pod hranici 10 tisíc obyvatel, kterou ještě v roce 1961 přesahovala. V řadě měst byl v letech 1961 až 1970 zaznamenán úbytek počtu obyvatel, který byl kompenzován vyšším přírůstkem v následujícím desetiletí. U některých dříve rychle rostoucích měst (Havířov, Karviná, Teplice, Most aj.) se naopak přírůstek zastavil nebo silně zpomalil.

V SSR se snížil počet obyvatel v deseti malých městech (např. Modrý Kameň, Kokava n. R., Jelšava, Dobšiná, Palárikovo aj.). Ve všech okresech ČSSR se počet městského obyvatelstva zvýšil, avšak v zázemí Prahy a Plzně jen minimálně.

Naopak ve velké většině okresů se dále snížil počet i podíl venkovského obyvatelstva, v některých pak velmi výrazně (Klatovy, Písek, Chomutov, Teplice, Mladá Boleslav, Benešov, Kutná Hora — všude o více než pětinu). Nepatrné přírůstky venkovského obyvatelstva byly zjištěny jen v okresech Český Krumlov, Ústí nad Labem, Brno-venkov a Opava; v SSR pak v okresech Prievidza, Dolný Kubín, Poprad, Spišská Nová Ves, Košice-vidiek, Prešov, Bardejov a Vranov n. T., tedy vesměs v okresech s nejvyššími celkovými přírůstky obyvatelstva.

Venkovských obcí, kde obyvatel přibýlo, je poměrně málo. Jejich větší seskupení najdeme v okolí Prahy a Plzně, v některých částech českého pohraničí, v okolí Hradce Králové, v okrese Ústí nad Orlicí, na většině území severní, jižní a jihovýchodní Moravy, ještě hojněji pak na Slovensku kromě jižního a severovýchodního pohraničí, kde převládají obce s úbytky obyvatelstva. Platí nepřímá závislost intenzity úbytků na počtu obyvatel obce.

Vývoj období 1961—1980 je možno charakterizovat konstatováním, že relativně malé změny v územním rozmístění obyvatelstva byly způsobeny především regionální diferenciací výše přirozených přírůstků, modifikujícím faktorem pak bylo stěhování. Zrychlením procesu urbanizace v druhé polovině období v důsledku zvýšení tempa přirozené reprodukce obyvatelstva i intenzity stěhování do měst se významně zvýšila koncentrace obyvatelstva.

Summary

THE GROWTH OF POPULATION IN CZECHOSLOVAKIA FROM 1961 TO 1980

From 1961 to 1980 the number of inhabitants in Czechoslovakia increased by 1.5 mil. (11.2 %). The period was composed of two different development phases. The years from 1961 to 1970 represented the period of the lowest post-war natural population production. Especially in Bohemia the increase was minimal and in some areas even depopulation took place. In spite of a slightly decreasing intensity of migration in Bohemia, migration performed an important influence on the changing distribution of population. In Slovakia — apart from a temporary slight decrease — a considerably favourable birth-rate level has been maintained, and the differences between both republics as regards the reproduction level have enlarged.

In the seventies the influence of a favourable demographic situation (larger number of women at age of the highest fertility) together with the introduction of promising social measures improved the situation in the growth population. In Bo-

hemia this trend was felt more intensively within a shorter period. In Slovakia the number of inhabitants was increasing at a slower pace but the growth of population lasted practically up to the end of the decade.

At that time the importance of inter-regional and interdistrict migration for the distribution of population decreased temporarily, on the other hand the intensity of migration from the country to towns increased.

The process of urbanization has been studied in 490 villages (345 in Bohemia and 145 in Slovakia) classified as towns in the census in 1980. In the course of twenty years the number of town dwellers has increased by 2 mil. inhabitants in Czechoslovakia, whereas in villages it was reduced by more than half a milion. The progress of urbanization in both republics differed a great deal so that the differences in the town population in Bohemia and in Slovakia became smaller. The number of town dwellers in Bohemia has increased by a fifth and reached two thirds, in Slovakia it has increased by more than one half and has exceeded 50 % of the previous population number.

Fig. The growth of population in individual districts from 1961 to 1980.

(Pracoviště autorů: P. Čtrnáct — Federální statistický úřad, Sokolovská 142, 180 00 Praha 8; J. Maryáš — Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)

Došlo do redakce 29. 3. 1988.